

O UTICAJU ISTOČNJAČKE POEZIJE NA JOVANA JOVANOVIĆA ZMAJA

JEVTO M. MILOVIĆ

U predgovoru izdanja *Istočni biser* Jovan Jovanović Zmaj piše 15. februara 1860. g.:¹ »Krasni prevodi Daumerovi i Bodenštetovi osladili su mi pre 7—8 godina istočno pesništvo. Čitajući Hafisa i Mirzu Safija prevodio sam onda više ovde nalazećih se pesmica, ali počem ono pravi prevodi nisu, već tako reći preporođene (nachgebildet) pesme Hafisa i Mirze Safija, to sam po njima i ja tako isto radio; a ovamo težeći bliže izvoru doći, čitao sam Hamera i druge mnoge koji su verno prevodili [i] o istočnome pesništvu što pisali. — Ono što sam u docnije vreme pisao još se manje sme strogo prevodom nazvati, jer sam više puta i nemajući koga pesnika pri ruci, sećajući se samo njegovih pesama u duhu njegovom pevao, preporučao — kako li da se izrazim; daklem, ovde ima više mojih misli i izražaja, za koje upravo ni sâm ne znam jesu li moji ili tuđi . . .«. G. 1869. Zmaj javlja Đorđu Rajkoviću, između ostaloga, i ovo:² »... Evo . . . vam ovde za Maticu nekolicina pesama Mirze-Šafija. Ja sam sad Mirzu-Šafija celog preveo i izlazi podebela knjižica, — neke sam pesme . . . iz Bodenšteta preveo, neke sam po njemu preradio — a ima i bogme i koje sam Mirzi-Šafiju podmeto, za koje se on srditi neće, jer nije živ, a nije nikad živ ni bio. To je fingirat pojeta, kome je Bodenštet svoje pesme podmeto, a što ne bi i ja neke moje, koje su u tom duhu, pa ne kvare harmoniju«.

Mi tragamo od 1937. g. za izvorima Zmajevih prepjeva i prerada s njemačkoga jezika. Budno smo čitali prevode i prepjeve istočnih pjesnika na njemačkome jeziku do kojih smo mogli doći u bogatim bibliotekama u Berlinu, Minhenu, Beču, Visbadenu i drugdje. Za vrijeme svoga boravka u Beču 1975. g. proučili smo sve prevode i prepjeve J. Hamera Purgštala. U bečkoj Nacionalnoj biblioteci našli smo i Purgštalovu *Istoriju osmanlijskog pjesništva do današnjega vremena* (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*). Temeljito smo proučili to Hamerovo djelo i utvrdili da se Zmaj za vrijeme svojih boravaka u Beču uveliko koristio njima. Iz Hamerove književ-

¹ Zmaj Jovan Jovanović, *Sabrana dela*, priredio Jaša M. Prodanović, Beograd, 1937, knj. XVI, str. 320—321.

² *Preписка Jovana Jovanovića Zmaja*. Tekstove pripremili za štampu Mladen Leskovac i Ivanka Jovičić, Matica srpska, 1957, Novi Sad, str. 127—128.

nosti *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* Zmaj je prepisao poveći broj stihova i izvjesne podatke o nekim osmanlijskim pjesnicima. Te njegove »beleške na nemačkom« čuvaju se u Rukopisnom odjeljenju Matice srpske u Novom Sadu (Signatura: M 1. 420). Mi smo ih objavili u svome prilogu »Dalji Zmajevi njemački uzori« (R a d o v i Filozofskoga fakulteta u Zadru, Zadar, 1973, god. 14, sv. 11, str. 308—310).

Ovoga puta želimo da saopštimo ovdje izvore nekih Zmajevih prepjeva i prerada iz njegove male zbirke *Drugi istočni pesnici*, koja je objavljena u njegovoj *Pevaniji* 1882, na stranama 281—286.

Evo tih Zmajevih prepjeva i prerada i njihovih izvora:

(A d e n i.)³

Znam ja zaš' mi skrivaš
Tvoj obrašćić beo —
Ta i ko bi sveću
Na vetar izneo.

(Ovo je veliki vezir Mahmud-paša, što je oteo Negroponat, koga je sultan Muhamed II. god. 879. po heđiri (1474. po našem) iz zavisti zapovedio pogubiti. — Bio je po krvi Srbin, po mleku Grk.).

P e r s i s c h⁴

Nimmer wund're ich mich, dass du mir die Wange vebergest,
Wer setzt wohl ein Licht mitten ins Fenster, wo 's zieht?

(A d e n i, d. i. d. e r E d e m i s c h e, hingerichtet i. J. 879 (1474). Ist der Dichternahme des von S. Mohammed II. aus Eifersucht unschuldig hingerichteten Grosswesirs Mahmudpascha, welcher zweymahl die oberste Würde des Reiches bekleidete, dessen Vater ein Illyrier, dessen Mutter eine Griechin, der Eroberer Negroponte's und Erbauer einer Moschee, Medrese, eines Chans und Basars zu Constantinopel...).

*

(S e j n e b i, t. j. Z e n o b i j a.)⁵

Ti si šahu prvi stek'o
Takav dar od boga —
Dar — da sunce pomesečiš
Suncem lica svoga.

(Ova Turkinja pevačica rodom je iz Kastemuna. Slobodan život boraveći, nikada se nije udala. — Do same smrti volela se sa pesnikom Mirijom. Svoj 'Divan' posvetila je sultanu Muhamedu. Kanalisade, biograf turskih pesnika, u životopisu njenom poziva se na onaj arapski stih:

Što j' zora ženskog roda,
To joj ne mali zrak;
Mrak nek je stoput muško,
Ostade uvek mrak«).

³ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, Novi Sad, 1882, str. 282, i primjedba broj 1.

⁴ Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Pesth, 1836, knj. I, str. 138—139.

⁵ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 282, i primjedba broj 2.

Seineb, d. i. Zenobia die Dichterin.⁶

Schah! die Schönheit ist Eine Gabe von dem Herrn,
Und die Sonne nur Mond von deiner Schönheit...

(Nach Latisi aus Kastemuni gebürtig, nach Aaschik-Tschelebi, die Tochter eines Richters aus Amasia; sie lebte ein freyes Leben, ohne sich je in die Bande der Ehe fügen zu wollen, unterhielt aber bis zu ihrem Ende ein Liebesverständniss mit dem Dichter Mirs; ihren Diwan eignete sie dem Sultan Mohammed zu.- Kinalisade, der beyde Angaben anführt, ohne sich für die eine oder die andere zu entscheiden, wendet auf die Dichterin den arabischen Vers an:

»Schande ist 's nicht der Sonne, Dass sie weiblich genannt wird,
Und des Mannes Geschlecht Bringt dem Monde nicht Ruhm«).

(Sarafi III. — t. j. nežni.)⁷

More je bobuk samo,
Na monu suza moji';
Na moru plama moga
Sunce k'o trunak stoji.

Sarifi III.⁸

Die Welt ist Blase nur auf meinem Thränenmeer,
Die Sonne Sonnenstaub von meinem Feuermeer. ...

(Sati)⁹

(Sati, Homer veli: Sati znači nemački der Wesentliche, umro 952 (1546).

Sunce je i mesec
Rasklopljena školjka,
Iz nje j' pala moja
Biserka devojka.

Sati d. i. der Wesentliche.¹⁰

(gest. i. J. 953 (1546).

Muschel des Lichts, sie spaltete sich in dem Mond und den Sternen,
Aus der Muschel gingst einzige Perle hervor...

(Sijahi)¹¹

Da ti nije kosa crna,
Bila bi mi pesma veća,
Ali ko bi pev'o mnogo,
Kom' je tako crna sreća.

⁶ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, str. 237, i primjedba broj 1.

⁷ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 282.

⁸ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, str. 268.

⁹ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, Novi Sad, 1882, str. 282, i primjedba broj 3.

¹⁰ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, Pesth 1837, knj. II, str. 240 i 243.

¹¹ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 283.

Siahi, d. i. der Schwärzliche¹²

(Ein Student aus Rumili; insgemein unter dem Nahmen des schwarzen Arabers bezeichnet; sein Loos war eben so schwarz als sein Negengesicht, wie er selbst klagte...).

Dein schwarzes Haar vom Lachen mich abhält,
Wer schwarzen Looses, lacht nicht in der Welt...

(J a j a.)¹³

(Mufti Jaja efendi savetnik sultana Murata IV. umro 1055. (1644).)

Oko sveće leptir leti,
Ljubav njemu ne da mira, —
Kad ujutru zora svanu,
Nit' je sveće ni leptira!

I ja lebdim oko drage,
Pa nas često tekne tuga,
Kad se sveća sveće seti,
Kad se leptir seti druga.

J a h j a II.,¹⁴
gest. i. J. 1055 (1644).

Ist der Mufti J a h j a E f e n d i . . . Mehrere der wirksamsten und heilsamsten Massregeln der Regierung Sultan Murad's IV. während dieses Jahrzehntes sind dem Einflusse und dem Rathe J a h j a ' zuzuschreiben . . .

Nachtfalter schwärmten Nachts umher um's Kerzenlicht,
Am Morgen war Nachtfalter und war Kerze nicht . . .
Im Herzen brennet Liebe Maal auf Maal,
Dank Gott, dass nicht erlosch der Herd der Qual.

(R e v a n i.)¹⁵

(Revani, Hamer mu prevodi ime 'Tekući' — umro god. 930 (1524).)

Ne bi jarkog dana,
Ni svetlosti bilo,
Da se nije sunce
Ljubavlju opilo.

Tebe sunce ljubi,
Tebe, oh, Zulejmo,
Sve se bojim, jadan,
Past' će ti u krilo.

Neka padne, tu je
Mnogo mojih suza,
U suzama bi se
Sunce utopilo.

¹² Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. II, str. 440.

¹³ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 283, i primjedba broj 1.

¹⁴ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, Pesth 1837, knj. III, str. 378, 379 i 383.

¹⁵ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 284, i primjedba broj 2.

Noć bi mah otela,
Mesečina, zvezde,
Svetu b' čudno — je li?
Nama b' milo bilo.

Rewani, d. i. der Fliessende,¹⁶
gest. i. J. 930 (1524).

Wann der Rosenschenke nimmt zur Hand die Becher,
Meinst du, Tulpenbecher hält Jasmin als Zecher,
Brennen würd' auf Erden nimmermehr die Sonne,

Wär' berauscht sie nicht von heisser Liebeswonne;

Mond hat Huld gelernt von dem Cypressen-Knaben,
Steckt als Reiger auf den Turban die Pleiaden.
Als der Freund das thränenvolle Auge sah,
Sagt' er milde, diese Thränen geh'n mir nah';
Nur wie Veilchen öffnet sich das Herz am Licht,
Denn mit Schlüsseln öffnet man Gedanken nicht.

(Daj I).¹⁷

Želiš li da ogledalo
Tvoga baja ne posukne,
Ne daj onom, ko te voli,
Da uzdahne, il' jaukne.

Celo s' nebo kolom vrta,
Znaš li, more, ko to kreće,
Kreću g' moji uzdisaji,
I ti s' nebo i tebe će.

(Daji II. Ovo ime obično daje se samo pretendentima i misionarima, ali ovaj, u Kastemuni rođen pesnik, nosio ga je, što je u jednoj mošeji Muarif bio, t. j. onaj, koji započinje himne pevati).

Daj II.¹⁸

(Diesen Nahmen führen sonst Prätendenten und Missionäre; dieser, aus Kastemuni gebürtige Dichter führte denselben, weil er in einer Moschee Muarif, d. i. Hymnusanstimmer war; das Verdienst seiner Verse besteht meistens in Wortspielen oder Hyperbeln, ...).

Meine Seufzer haben so sehr den Himmel geohrfeigt,
Dass bis zum jüngsten Gericht er um die Achse sich dreht.

(Mirca II. Mahdum).¹⁹

(Mirca II. Mahdum, umro 993. (1585.) Mujinedim Emref.).

Sto godina u mošeji
Ne može ti tol'ko dati,
Kol'ko meni zna tek jedan
Trenut đora obećati.

¹⁶ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. I, str. 187, 189.

¹⁷ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 284, primjedba broj 3.

¹⁸ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. I, str. 232.

¹⁹ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 284, primjedba broj 4.

Mirsa II. Machdum.²⁰

gest. i. J. 993. (1585.).

(... Sein eigentlicher Name war Muineddin Eschref...).

Ich weiss nicht wer in meine Seele Feuer warf,
Da ich mir, dass es brenne, nicht gestehen darf.
Durch hundert Jahre Andacht kaufest du dir nicht,
Was mir zur Zeit der Trunkenheit der Rausch verspricht.
Geduld schleicht unverchämt in's Herz sich mir,
Es strafe sie dein Liebereiz dafür.

(Rami).²¹

(Rami, Hamer mu prevodi ime na nemački ovako: der Erbarmungsvolle) umro 970 (1562.).

Može lončar iz mog' praha
I testiju načiniti,
No ma iz nje vodu pio
Na veki će pijan biti.

Raahmi, d. i. der Erbarmungsvolle,²²

gest. i. J. 970 (1562).

Ey! was ist ein Glas voll Weines
Das in Blasen ihm die Kuppeln,
Wenn aus meinem Staube einstens
Wird, wer daraus Wasser trinket,

Dem Beherzten in der Welt,
Die neun Himmel aufgestellt?
Töpfer bildet Kann' und Krug,
Sich berauschen doch genug...

XXI.²³

I pravo je da sa neba
Sve kamenje na me pada —
Potres'o sam celo nebo
Uzdisajem svoga jada.

Fusuli, d. i. der Uebermüthige,²⁴

gest. i. J. 970 (1562).

Recht ist's, dass auf den Kopf vom Himmel mir regnen die Steine,
Unter der Seufzer Beil stürzte der himmlische Bau...

Prevodi na njemačkom jeziku orijentaliste Jozefa Hamer-Purgštala bili su izvornik Zmajevih gore saopštenih prepjeva. Hamer je površno poznavao turski, arapski i persijski. Nama nijesu poznati ti istočni jezici, ali iz njemačkoga teksta osjećamo da on nije uvijek shvatio pravi smisao dubokih istočnjačkih misli. Njegovi su stihovi na njemačkome jeziku tromi i rogobatni. Nemaju melodičnosti ni boga-

²⁰ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. III, str. 50, 52.

²¹ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 285, primjedba broj 1.

²² Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. II, str. 290, 292.

²³ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 285.

²⁴ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. II, str. 294.

toga ritma. Hamerov njemački jezik je nekorektan. Njegov stil nema živopisnosti. Rima njegovih stihova je nepravilna i nečista. Kod njega se rimuju imenice i glagol, prilog i glagol, dva infinitiva, dva priloga: *Wangen - gelangen; Wangen - erlangen; nicht - verspricht; Haar - gar; nistet - verwüstet; nicht - bricht; Tapeten - Cabineten; nass - Glas; mehren - wären; hinein - seyn* itd.

Zmaj je kao veliki pjesnik odmah osjetio da nema u Hamerovim stihovima prave poezije, pa ih zato nije ni prevodio. Štaviše nije ih ni prepjevavao. Često je na njima samo oči »napario« i na osnovu poneke misli iz njih stvorio pjesmicu od jedne ili više kitica. Te njegove pjesničke tvorevine nijesu ni prevodi ni prepjevi »već tako reći preporođene (nachgebildet) pesme« Hafisa i drugih istočnih pisaca. Malo prije nam on saopšti da je »više puta i nemajući koga pesnika pri ruci, sećajući se samo njegovih pesama, u duhu njegovom pevao«. On zaista tuđu misao razvija, objašnjava, ispravlja i u pjesničko ruho odijeva. Ponekad njegov prepjev potpuno odstupa od originala.

Vrlo je zanimljiv i vrlo karakterističan nastanak Zmajeva prepjeva »Oko sveće leptir leti«. Za prvu kiticu te pjesme Zmaj je dobio podstrek iz sljedeća prva dva stiha istočnog pjesnika Jaje:

»Nachfalter schwärmt den Nachts umher um's Kerzenlicht,
Am Morgen war Nachtfalter und war Kerze nicht«.

U našem doslovnom prevodu ti stihovi glase: »Noćni leptiri letjeli su u roju noću oko svjetlosti svijeća, / Ujutro nije bilo ni noćnog leptira, ni svijeće«.

Zmaj je tu ideju razvio u jednu strofu od četiri osmerca sa rimom:

»Oko sveće leptir leti,
Ljubav njemu ne da mira, —
Kad ujutru zora svanu,
Nit' je sveće ni leptira!«

Naš pjesnik je ispjevao još jednu kiticu od četiri osmerca s rimom:

»I ja lebdim oko drage,
Pa nas često tekne tuga,
Kad se sveća sveće seti,
Kad se leptir seti druga«.

U drugoj kitici misao je produbljena. Dobila je ličnu notu. Bol i tuga pjesnikova se kroz nju provlače. G. 1872. preminula je Zmajeva žena Ruža, a poumirala su mu i djeca Mirko, Tijana, Sava, Jug i Smiljka. Naš pjesnik je tada zaista bio nesrećan.

Pjesma »Oko sveće leptir leti« pojavila se u »Pevaniji« 1882. g. G. 1884. Zmaj je objavio u *Starmalom* pjesmu »Ko oko čega«. Prva katica te pjesme nije ništa drugo nego prerada prve strofe njegove prerade »Oko sveće leptir leti«:

»Oko sveće leptir leće,
Ljubav njemu ne da mira,
A kad jutro osvanulo,
Nit' je sveće ni leptira« (Mirza Shafi).

Zmaj je 1884. g. bio zaboravio da je za prvu strofu svoga prepjeva »Ko oko čega«²⁵ pozajmio glavnu misao iz poezije istočnoga pjesnika Jaje, a ne od Fridriha Bodenšteta. Naš pjesnik je razvodnio svoj prepjev »Ko oko čega«. Dodao mu je još jednu kiticu od pet osmeraca s rimom:

»I ja lebdim oko flaše,
Jer mi za njom srce vene;
Doć će vreme, pa gle nema
Ni flaše mi, pa ni mene —
Samo sume neplaćene.«

Tako je pjesma »Ko oko čega« pretvorena u vinsku, anakreontsku pjesmu.

Za proces umjetničkog stvaranja kod Zmaja interesantan je i stanak njegove pjesme »Nije ono sunce gore«. On je za tu pjesmu nadahnut sljedećim stihovima turskog pjesnika Tarikija:²⁶

»Der Mond, die Sonne sind zwey Fenster,
Wodurch der Himmel auf dich schaut,
Die Kerze hat, um dir zu gleichen,
Die gold'ne Haube aufgesetzt«.

U našem bukvalnom prevodu oni glase:

»Mjesec [i] sunce su dva prozora,
Kroz koja nebo gleda na te...«

Zmaj je od ova dva prva stiha stvorio pjesmu od tri kitice od po četiri osmerca sa rimom:²⁷

»Nije ono sunce gore,
Što rasipa zrake svoje,
Već u plavom ogledalu
Ogleda se lice tvoje.

Nemoj mislit' da su zvezde,
Što na nebu noću sjaju,
To anđeli rupe buše,
Da se tebe nagledaju.

²⁵ Zmaj Jovan Jovanović, *Pesme*, Beograd 1933, knj. I, str. 284. — Godine u kojima su se pojavile Zmajeve pjesme i njegovi prepjevi navodimo prema Jaši M. Prodanoviću.

²⁶ Hammer-Purgstall, *op. cit.*, knj. I, str. 266. — Zmaj je bio napisao ove njemačke stihove (Vidjeti moj članak »Dalji Zmajevi njemački uzori«, u *Radovima* Filozofskoga fakulteta u Zadru, Zadar 1973, god. 11, sv. 11, str. 308.

²⁷ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 285.

Nije ono mladi mesec,
Već se nebo noktom grebe,
Što u sebi ima raja,
A u raj u nema tebe.«

Ova pjesma nije ni prevod, ni prepjev, ni prerada nego Zmajeva pjesnička tvorevina i po sadržaju i po formi.

Ima još jedna pjesma kod Zmaja koja vodi porijeklo s Istoka. To je »Knez Abas«. Pjesma »Knez Abas« je slobodan prepjev Bodenštetove pjesme »Fürst Abbas«. Da bi se to vidjelo, navešćemo ovdje obadvije pjesme u cjelini:

K n e z A b a s.²⁸

Abas kneže, hazarska porekla,
Mnogima je doš'o haka glave.
U njemu se grdoba zapekla.
Volja pusta i želje krvave.

On je vlad'o, a narod je strad'o,
Pa još htede i da bude slavan;
Od tiranstva on se slavi nad'o,
I držao je da je Bogu ravan.

Njeg'vo uvo mudrom svetu gluvo,
Laskanju je utočište bilo,
Pravdu nije od nepravde čuv'o,
A poštenju sasec'o je krilo.

Jednom dođe Selim, mudra glava,
U svoj narod iz zemalja tuđi'
Pa on reče: »Knez je luda prava,
Al' vi sada budite još luđi!

Sramota je da vas tako kinji,
J e d a n č o v e k , — v a s t o l i k e l j u d e .
— Pa kako bi stresli kamen sinji?
»Lasno ćete ako sloge bude.

Ismejte ga gde god se pojavi,
— Tim se lekom taj silobes leći« —
Tako reče Selim, mudrac pravi,
A narod mu poslušao reći.

Kad sutradan izjahao kneže,
Preti svima zorom i strahotom,
Svetina se oko njega sleže,
Pa svi staše smejati se grotom.

A knez seva munjom svoga gneva,
Tera na njih svog arapskog hata,
Al' smeh raste i s desna i s leva,
Svak' od smeha za trbuh se hvata.

²⁸ Zmaj Jovan J o v a n o v i ć, *Pesme*, priredio Jaša M. Prodanović, Beograd, 1933, knj. XII, str. 72—84.

Smeju s' žene i dečica mala,
Sve se smeje i staro i mlado, —
Ta je šala iznenada pala,
Sveti kneže tom se nije nad'o.

Još se grohot i na više vin'o,
Pa i svita kneževa ga prima.
Pa i knezu ne ostade ino.
Poče i on smejati se njima.

Ova šala, što li 'no je bila
(Iz smeha se mnogi melem crpe).
Njihovu je »Svetlost« popravila
— Sad ga ljudi mnogo lakše trpe.

F ü r s t A b b a s.²⁰

Fürst Abbas, vom Stamme der Chasaren,
Brachte Manchen schuldlos in die Grube;
Weisem Rathe feind, und unerfahren,
Herrscht' er wie ein gottverlassner Bube.

Jede kleinste Pflicht ward ihm zur Bürde,
Doch unsäglich plagt' er seine Diener,
Ganz erstarrt in seiner Herrscherwürde
Wie ein Gott auf Erden sich erschien er.

Nur den Schmeichlern lieh er seine Ohren,
Jede gute Mahnung war vergebens;
Wen sein Zornblick traf, der war verloren,
Niemand war mehr sicher seines Lebens.

Kam zum Volk einmal Selim, der Sänger,
Der viel Böses hörte von dem Herrscher.
Und er sprach: »Was duldet ihr ihn länger?
Wenn er närrisch ist, seid ihr noch närr'scher!

Schmachvoll ist's, in steter Furcht zu leben,
Wo Ein Mensch die Kraft so vieler bindet!«
— Wie kann man dem Mächt'gen widerstreben? —
»Lacht ihn aus, und seine Macht verschwindet!

Aendert euch, so wird auch ein Anderer,
Wenn er m u s s, kommt er euch schon entgegen!«
Also sprach der vielerfahr'ne Wanderer,
Und sein Rath war allem Volk zum Segen.

Denn als Tags darauf der Fürst erschienen
Seinen Rundritt durch die Stadt zu machen
Mit gewohnten hochmuthsstarren Mienen:
Hub das ganze Volk an laut zu lachen.

Und er schleudert aus der Zorneswolke
Seiner Stimme droh'nde Blitze nieder;
Doch sein Zorn verfieng nicht mehr beim Volke,
Laut auf's Neue lacht es immer wieder.

²⁰ Friedrich Bodestedt, *Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy's. Neues Liederbuch*, Leipzig, F. A. Brockhaus, str. 147—149.

Und das Lachen steckte selbst die Reiter
Des Gewalt'gen an und seine Wachen,
Und dem Fürsten blieb bald auch Nichts weiter
Uebrig, als mit seinem Volk zu lachen.

Ganz verändert schien er seit dem Tage
(Lachen löst die Starrheit im Gemüthe);
Und im Volk scholl nie mehr eine Klage
Ueber ihn, man pries nur seine Güte.

Knez Abas je prikazan u Bodenštetovoj pjesmi »Fürst Abbas« kao najveći tiranin. On je smatrao, poput Gajusa Cezara, da je bog na zemlji i da može da radi šta hoće. Držao je da mu je sve dopušteno. On je silnik koji ne poštuje ni sud ni zakon. Igrao se s ljudima »kao s lutkama«. Mnogima je nevinim ljudima došao glave. Svoje sluge je strašno zlostavljao. Nije slušao pametne savjete. Okružen je bio las-kavcima. Njegova despotska narav ispoljavala se naročito u trenucima razdraženosti. A tada njegovi podanici nijesu mogli disati slobodno. Od velikoga straha slušali su ga i pokoravali su mu se. Ali su se oni, po savjetu Selima pjevača, odjedanput promijenili. Kad je knez Abas sljedećega dana dojahao sa svojom pratnjom u običan građanski svijet, narod ga je ismijao. Oči Abasove su tada sijevale od gnjeva, ali mu to nije ništa pomoglo. Smijeh je iznova ogromno porastao. Smijalo se i staro i mlado. Smijeh je zahvatio i Abasove konjanike i njegovu stražu. I najzad je i knez Abas udario u smijeh. Sad nastaje kod njega, kao i kod tiranina Dionisa u Šilerovoj baladi »Die Bürgschaft«, veliki prelom. On postaje pravi čovjek. Njegovi se podanici više na nj ne žale. Oni sad samo hvale njegovu dobrotu.

Zmaj je Bodenštetovu pjesmu »Fürst Abbas« prepjevao u stihu i sliku. Svoj prepjev »Knez Abas« podijelio je u strofe. Njegov prepjev ima jedanaest, a original deset kitica. Pjesma »Knez Abas« ispjevana je u desetercu sa cezurom poslije druge stope. Njene se strofe sastoje od po četiri stiha sa rimom. Ima u njoj i uspjeli leoninski slik: »On je *vlad'o*, a narod je *strad'o*«. U njoj se nalaze značajne pojedinosti. Ima u njoj pjesničke snage. Tu su lijepe slike, gradacije, asonance i aliteracije, igre riječi i druge razne figure.

Evo nekoliko glatkih i čistih stihova sa besprekornim slikovima iz prepjeva »Knez Abas«:

»Kad sutradan izjahao kneže, ...
Svetina se oko njega sleže....
A knez seva munjom svoga gneva,
Tera na njih svog arapskog hata,
Al' smeh raste i s desna i s leva,
Svak' od smeha za trbuh se hvata.
Smeju s' žene i dečica mala,
Sve se smeje i staro i mlado, —
Ta je šala iznenada pala,
Sveti kneže tom se nije nad'o.

Još se grohot i na više vin'o,
Pa i svita kneževa ga prima,
Pa i knezu ne ostaje ino,
Poče i on smejeti se njima...«.

Ima u tome prepjevu podosta stilskih neravnina, osakaćenih riječi, elizija itd. Zmaj je ponekad izmijenio i smisao pojedinih stihova u izvorniku. Smisao posljednje strofe originala sasvim je preinačio. Ismijavanje narodno u originalnoj pjesmi »Fürst Abbas«, koje je blagotvorno djelovalo na tiranina Abasa, u Zmajevome prepjevu »Knez Abas« postalo je šala:

»Ova šala, što li 'no je bila...
Njihovu je »Svetlost« popravila
— Sad ga ljudi mnogo lakše trpe«.

Zmaj je objavio svoj prepjev »Knez Abas« 1876. g. On je bio, kao što je poznato, nepomirljivi protivnik Mihaila i Milana Obrenovića. Nije uopšte podnosio »krunisane glave«. Bio je odlučno republikanac i »učenik francuskih ideja iz 1789«, »pripadnik stranke koja je branila najviše političke slobode«. Njemu je pjesma bila »korisno oružje u političkoj borbi«. I svoje prepjeve sa stranih jezika stavljao je u službu svoje ideologije.

10/22. avgusta 1872. g. knez Milan Obrenović uzeo je vladu u svoje ruke. On je živio neuredno, »kockao se, jurio za ženama, bio raspikuća. »Milan je imao diktatorski način izražavanja, bezobziran i naprasit«. Bio je »despotske ćudi«. Oko sebe je okupio laskavce, žbire i špijune. On nije volio da otvara u svojoj zemlji »slobodoumne ustanove«. Zmaj nije trpio ni kneza Milana ni njegove ministre. On ih je žigosao u svome listu *Zmaj*. »Neizbežni su bili [njegovi] sukobi s vladom u Beogradu. Dok je Zmaj 1872. izjavio kako on ne želi da Bosna, Hercegovina i Srbija Stara pripadnu knezu Milanu, nego da budu svoje; dok je i za Srbiju tražio skupštinu, i porotu, dotle mora da beleži kako 'u slobodnoj Srbiji još jednako batine cvetaju', kako mnogi pokazuju svoje junaštvo primajući batine 'sa osobitim srbskim dostojanstvom i preziru ih'. Zmaju se smučili u Beogradu i onda, kad ode da se onde okrepi, npr. prilikom proslave pedeset godišnjice Miloševe Srbije ne dopada mu se takovski krst, ustanovljen tom prilikom i dat onima koji imaju zasluga za veru, za knjaza i, na trećem mestu, za otečestvo ('Restl može otečestvu doći', kaže na to Zmaj. Zatim na proslavi puno špijuna, a njih je Zmaj mrzio više svega na svetu. Na posletku i: — falsifikovane, zvanične gusle! Ove ne pevaju kosovske junake ('U zakutak naši mučenici!'), ove su 'žandarsko oruđe'«. ³⁰

³⁰ Vasa Stajić, *Jovan Jovanović-Zmaj*, Novi Sad 1933, Skoplje, str. 88—89.

Zmaj je, dakle, našao kod kneza Abasa u Bodenštetovoj pjesmi »Fürst Abbas«, koja je istočnjačkoga porijekla, sve negativne osobine koje je imao i srpski knez Milan Obrenović. Zbog toga ga je ta pjesma i privukla i zato je i prepjevao na naš jezik.

Neka bude ovdje spomenut i Zmajev prepjev »Timur« iz *Pesama Mirce Šafija* pod brojem CIII. Taj se prepjev pojavio u J a v o r u isto 1876. g. Njegov izvornik treba tražiti kod Fridriha Bodenšteta. Bodenštet je ispjevao pjesmu »An Timur (Nach dem Tatarischen des Abbas-Kuli-Chan)«. I po Bodenštetu i po Zmaju Timur je nečovječan i krvoločan. Na njemu leži prokletstvo naroda:³¹

»Teško onom koji ciglo
U rušenju traži slasti,
Čije s' pusto ime diglo
Na razvalam', na propasti!
Ko je temelj spomenu si
Na lešine ljudske met'o,
Stignuće ga strogi dusi —
Ime će mu bit' prokleta!...«

Eto tako je kleo Zmaj despote i tirane u koje je ubrajao i srpskoga kneza Milana Obrenovića.

Zmaj je oštro kritikovao lični režim i kneza Mihaila Obrenovića. Osuđivao je i one koji su hvalili tiraniju kneza Mihaila. »Ljuto se narugao i svom dobrom prijatelju, Stevanu Vladislavu Kaćanskom; karikirajući njegove slavopoje knezu Mihailu, Zmaj objavljuje J u t u t u n s k u N a r o d n u H i m n u s potpisom Smlevan Kadislav Plaćanski«. ³²

Mihailo Obrenović bio je isto despot. »Njegovi izlasci u narod«, kaže Slobodan Jovanović, »vrlo su paradni. Nema više onog Miloševog mešanja sa gomilom, nema onog njegovog narodskog govora i seljačkog pozdravljanja: 'Kragujevčani, košuljo moja!...'. Mihailo, kada se ukaže narodu, to je kao ikona koja ne govori ništa, i pred kojom treba poviti glavu u svečanom ćutanju. Narod ga dočekuje po ovom ceremonijalu. Seljaci i građani posvrstani su kao vojnici u onoj ulici kojom knez ima da prođe; naredba je da se ne miču s mesta i da stoje mirno, dokle se on ne pojavi; tada svaki ima da digne desnom rukom fes s glave, i vikne tri puta: 'Živio!' Knez, čuteći, ulazi u crkvu: njegov se ulazak oglašava zvonima; za sve vreme dok je u crkvi, napolju narod stoji mirno. Po kneževom izlasku iz crkve, parada je svršena; svet može da se razilazi, ali bez larme«. ³³ »Mihailov režim«, nastavlja dalje Jovanović, »kao svi birokratski režimi, smatra da u tajnosti leži

³¹ *Sabrana dela Zmaja Jovana Jovanovića*, Beograd, 1935, knj. XII, str. 73—75.

³² Vasa Stajić, *op. cit.*, str. 89.

³³ Slobodan Jovanović, *Portreti iz istorije i književnosti*, Novi Sad — Beograd, 1963, str. 106.

polovina uspeha. U tome režimu sve je 'poverljivo' i 'strogo poverljivo': to je doba kada cvetaju 'prezidiali', — akti bez numere, pod pet pečata, koji ostaju tajna između ministra i njegovoga potčinjenoga.³⁴

U svojoj oštroj satiri »Jututunska narodna himna«, koja se pojavila 1865. g., Zmaj, bez svake sumnje, šiba lični režim Mihaila Obrenovića. U toj satiri »održan je«, kako lijepo veli Bogdan Popović, »ton himne, ton podignut, pun odanosti i neograničene ljubavi prema vladocu, pa, istovremeno, kao snažan kontrast, Zmaj iznosi niz najstrašnijih stvari o njemu«.³⁵

Čujte kako se Zmaj, u ime srpskoga naroda, moli bogu za zdravlje kneza Mihaila:³⁶

»Bože sveti, podrži nam Kralja,
Zdrava, krepka, ohola i slavna,
Jer na zemlji nit' je kadgod bilo,
Niti će M u ikad biti ravna.
Ovaj narod vrlo dobro znade,
Da je stvoren samo kralja radi,
Da M u daje poreze i hvale,
Da G a dvori i ponizno kad i.
Bože silni, s visoka žilišta,
Saslušaj nam našu želju staru,
Bože sveti, ne daj nikom ništa.
Da što više ostane V l a d a r u.
Radi Nj e g a sva stvorenja žive,
Radi Nj e g a sunce greje s neba,
A taj narod, a tu zemlju našu
Podrži je — ako kralju treba.
Oduzmi nam i želje i glasa,
Oduzmi nam mudrovanja kleta,
Da Nj e g o v u nameru ne preči,
Da Nj e g o v o j mudrosti ne smeta.
Daj M u s neba najsvetije dare,
Policije, špicle i žandare,
Ako neće da dušmana svali,
Bar na svome nek srce iskali . . .«.

Na kraju pjesme Zmaj prijete silnicima:

»Al' i onda nek je straža jaka,
Jere ima sana svakojaka«.

Zmaj je 1864. g. objavio satiru »Jututunska juhahaha«. Ispod njenoga naslova nalazi se njegova primjedba »Po Glasbreneneru«. Mi smo dugo tragali za izvornikom te pjesme, ali ga do danas još nijesmo mogli pronaći. Možda je ta pjesma Zmajeva pjesnička tvorevina.

³⁴ *Ibid.*, str. 110.

³⁵ Bogdan Popović, »Zmajeve satirične i humoristične pesme (Analiza i primeri)«, »(Članak rekonstruisao i redigovao B. Lj. Popović)«, *Savremenik*, god. XI, maj 1965, knjiga dvadeset prva, Beograd, str. 397.

³⁶ Zmaj-Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 240.

Naš pjesnik napada nepoštedno u satiri »Jututunska juhahaha« »kralja trinajestoga Balakahu« koji s proljeća svake godine obećaje svojim podanicima Jututuncima da će dobiti »juhahaha (ustav)«.³⁷

»Samo neka budu verni,
Nek' vojuju o svom kruhu,
Neka čute i nek žmure,
Nek plaćaju juhuhuhu (porez)«.

Naivni Jututunci bili su poslušni svome kralju i sve su radili ono što je on od njih zahtijevao. Njih je lako bilo razveseliti. Dovoljno je bilo da se Balakaha popne na brdo i da im gromoglasno izgovori: »Juhahaha, haha, haha!« Sretni su oni i presretni. A sretan je i Balakaha. Na kraju je i njima i njihovom kralju sve to beskrajno smiješno, pa se zbog toga grohotom smiju:

»Sve se trese brat do brata,
A od smeha, teška smeha,
Za trbuh se i kralj hvata«.

Satira »Jututunska juhahaha« daje potpunu sliku nepodnošljive tiranije kneza Mihaila Obrenovića koji je trebalo da donese svome narodu liberalniji ustav i koji je u toku svoje prve vladavine »povećao porez za jedan talir«, a za svoje druge vlade »donio nov zakon o porezu na imućnost«.

Zmajeva pjesma »Jututunska narodna himna«, koja se pojavila 1865. g., srodna je sa satirom »Jututunska juhahaha (Po Glasbrenereu)« i postala je, nema sumnje, pod njenim uticajem.

Ima u satiri »Jututunska juhahaha (Po Glasbrenereu)« jedna slika koju sretamo i u Zmajevu prepjevu »Knez Abas«, koji je štampan 1876. g. I knezu Abasu nije ništa drugo preostalo nego da se, poput kralja Balakaha, grohotom smije zajedno sa svojim podanicima i sa svojom pratnjom:

»Al' smeh raste i s desna i s leva,
Svak' od smeha za trbuh se hvata.
Smeju s' žene i dečica mala,
Sve se smeje i staro i mlado,
Ta je šala iznenada pala,
Sveti kneže tom se nije nad'o.
Još se grohot i na više vin'o,
Pa i svita kneževa ga prima,
Pa i knezu ne ostaje ino,
Poče i on smejati se njima...«.

Ima kod Zmaja još jedan prepjev koji potiče s Istoka. To je »Jusuf i Zulejka«. Taj se prepjev pojavio u J a v o r u 1876. g. Mi smo ranije mislili da je izvornik toga prepjeva istočnjačka priča o Jusufu i Zulejci

³⁷ Zmaj Jovan J o v a n o v i ć, *Pevanija*, str. 201.

koju je objavio na njemačkom jeziku Jozef fon Hamer pod naslovom »Jussuf und Suleicha« 1818. g. Naknadno smo saznali da je Zmaj stavio ispod naslova »Jusuf i Zulejka« primjedbu »Iz posmrčadi Mirce Shafije«. Potom nam nije bilo teško otkriti da je izvornik toga Zmajeva prepjeva pjesma Fridriha Bodenšteta »Jussuf und Suleicha« koja se pojavila u zbirci pjesama *Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's*« 1874. g.

Da bi se to vidjelo, mi ćemo ovdje navesti jedan dio Zmajeva prepjeva i jedan dio Bodenštetove pjesme »Jussuf und Suleicha«.

J u s u f i Z u l e j k a.³⁸

(Iz posmrčadi Mirce Shafije).
 Kako j' 'prekrasni Josim' čuv'o stado,
 Stado Jakova, svoga oca stara,
 Kako j' u Misir stiglo momče mlado,
 De ga zavoli žena Potifara,
 S čega je vrlić u tamnici strad'o?
 I šta mu posle tamnicu otvara? —
 To svako znade pričat' svetim žarom,
 Po svetom pismu, po zavetu starom.
 Al' ovu priču istok drukče speva:
 Pre neg' što j' Jusuf (Jusuf Josim znači)
 Došao u dvor misirskih careva,
 Da koban sanak sretno protumači,
 Sudbom il' migom kakvog bož'jeg gnjeva,
 Mor'o s' najpre robom Potifara naći,
 A ženska glava, koju on očara,
 Ne beše žena, već kći Potifara . . .

J u s s u f u n d S u l e i c h a.³⁹

Wie Josef hütete als Kind die Schafe
 Jakobs, dess schöner Lieblingssohn er war,
 Wie er dann nach Egypten kam als Sklave
 Und dort gefiel der Frau des Potiphar,
 Und weil er keusch ihr widerstand, zur Strafe
 Im Kerker musste schmachten manches Jahr —
 Sein später glücklich Loos — ein Jeder kennt es
 Aus dem Bericht des alten Testamentes.
 Doch anders lautet die Geschichte so:
 Jussuf (dies ist sein morgenländ'scher Name)
 Bevor er kam zum Hof des Pharao,
 War Sklave Potiphars; die schöne Dame,
 Die jäh für ihn entbrannte lichterloh,
 Weil diesem Sklaven eine wundersame
 Schönheit zu eigen war an Seel' und Leib:
 War Tochter Potiphars, nicht dessen Weib . . .

³⁸ Zmaj Jovan Jovanović, *Pevanija*, str. 309—311.

³⁹ Friedrich Bodenstedt, *op. cit.*, str. 154—166.

J. Milović: EINFLÜSSE ORIENTALISCHER DICHTER AUF ZMAJ

Zusammenfassung

Der Verfasser weist in seinem obigen Aufsatz weitere Einflüsse orientalischer Dichter auf Zmaj nach.

Während seines Aufenthaltes in Wien von 1880—1889 wurde Zmaj in den dortigen Bibliotheken mit den in die deutsche Sprache übersetzten Werken der morgenländischen Literatur bekannt. Dabei lernte er auch die Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit in 4 Bänden von Joseph Hammer-Purgstall kennen, die in Budapest 1836/1837 erschienen war. Diesem Werke entnahm er viele Einzelheiten über das Leben mancher osmanischer Dichter und viele Verse ihrer Gedichte, die er später umarbeitete. Der grösste Teil Zmaj's Nachbildungen, die sich in seiner Sammlung »Drugi istočni pesnici« (Pevanija, Novi Sad, 1882, S. 281—286) befinden, ist durch die Anregung der Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit entstanden.